

*Ne/způsobilost jako nová kategorie sociálních věd**

Riziková společnost, reflexivní modernita, medikalizace a biomedikalizace i recentnější konceptualizace biologického (či mikrobiologického) občanství, sociologická zkoumání na poli genetiky, prekarity či, obecněji řečeno s Nikolasem Rosem, sociálněvědní pojednání „života jako takového“ [Rose 2007] představují klíčové konceptualizace současné sociální teorie. Teoretickou ambicí většiny zmíněných konceptů je v nejobecnější rovině pojmenování zásadních proměn nejenom na poli politik zdraví, biologizace a biopolitizace společenských struktur a technologií těla, ale obecně proměn „politického“ v kontextu pozdně kapitalistické globalizované společnosti.

Dan Goodley, Bill Hughes a Lennard Davis v úvodníku ke knize, která mapuje vztah mezi sociální teorií a „postižením“, poznamenávají, že „ne/způsobilost“ uvádí v praxi sociální teorii a zároveň nasvětčuje potenciál sociální teorie přispět k pochopení toho, jak ne/způsobilost funguje“ [Goodley, Hughes, Davis 2012: 1]. Kategorie „postižení“ je proto (nutně) v centru mnoha současných sociálněvědních potýkání se s tématy tělesnosti, subjektivity, kultury a společnosti“ [ibid.]. Texty v tomto monotematickém čísle představují různorodou šíři, ve které teoretizace řádu ne/způsobilosti a *dělán*í „postižení“ rozvíjí sociální vědy.

Je mnoho linií, skrze něž by bylo možné črtnat genealogii oboru disability studies, oboru, který studuje formy, struktury a dynamiky systematického znevýhodňování lidí s postižením. Přes různá národní a lokální specifika je ale možné říci, že sociální vědy byly vždy důležitým disciplinárním zázemím tohoto oboru a často i prostředím, v němž se teorie „postižení“ a hendikepu formulovaly nejdříve. Platí to ovšem i naopak. Konceptualizace zdraví a nemoci, forem stigmatizace, znevýhodnění, fungování ústavních institucí i vytváření ideologických aparátů skrze ideje jinakosti, abnormality a nezpůsobilosti doposud zásadně ovlivňují sociologické a sociálněvědní diskuse. Koncept „sick role“ Talcotta Parsonse [1951], Goffmanova teorie totální instituce formulovaná skrze etnografický výzkum ústavu pro „mentálně choré“ [1962] či sociologické úvahy o chronické nemoci, které z vlastní zkušenosti života s diabetem rozvíjel Irving Kenneth Zola [1982a, 1982b], ilustrují jenom ty nejkanoničtější momenty, kdy sociologická reflexe jinakosti a nezpůsobilosti inspirovala širší a univerzálnější postřehy o sociálních strukturách, logice institucí, governmentalitě a fungování moci v mezilidských interakcích.

* Toto monotematické číslo a editorská práce na něm byly podpořeny mezinárodním výzkumným projektem ve spolupráci s Martinou Winkler a Christian-Albrechts-Universität zu Kiel (DFG/GAČR 17-12454J)

Tyto příklady ovšem zmiňujeme i proto, že zároveň ilustrují také ambivalenci ve vztahu sociální teorie a „postižení“. Převodem konkrétní zkušenosti ve zkušenost s obecnější výpovědí (krok nutný k vytváření teorie) se ze sociologické teorie (snad s výjimkou prací Zoly) vytrácí zájem o konkrétní a materiální okolnosti, které byly její původní inspirací. Tuto dynamiku i její dopady je možné ilustrovat právě skrze Goffmanovy konceptualizace stigmatu a stigmatizace. Na jednu stranu zásadně ovlivnily sociologickou teorii a na druhou zpřítomňují dilemata vztahu založeného na nereflektované diferenci a nepřiznané symbolické hierarchii normálního a nenormálního. Tělesná jinakost, „znetvoření“ a „postižení“ byly vedle nenormativní sexuality a sociálního chování, klíčovým polem, skrze něž Erving Goffman dynamiku stigmatu pojmenoval. Koneckonců Rosemarie Garland-Thomson ve své průlomové knize *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature* označuje Goffmanovy práce a specificky teoretizace stigmatu za jeden ze zásadních konceptů, kolem nichž se disability studies formovala [Garland-Thomson 1997: 30], a sice především proto, že Goffmanovo stigma zdůrazňuje rozdíl mezi samotnými individuálními charakteristikami, viditelnými znaky či chováním a jejich společenskou devalvací, znehodnocením a „poškozením“.

Přestože jednou z oceňovaných kvalit Goffmanova konceptu je i to, že obrací pozornost k tomu, jak se utváří normalita a zpevňuje norma, historička Susan Schweik se ve svém hodnocení zamýšlí nad tím, pro koho Goffman primárně psal, ke komu se obracel a do jaké míry si představuje alkoholiky, homosexuály a lidi s postižením, kteří tvoří primární inspiraci pro jeho rozbor „zvládnutí narušené identity“ [Goffman 1961], jako své publikum a jako „klienty své teorie“ [Schweik 2014]. Schweik cituje Annu Finger, spisovatelku a aktivistku za práva lidí s postižením, která v rozhovoru s autorkou popsala své první setkání s Goffmanovou teorií jako ambivalentní zážitek: „Vzpomínám si na ten pocit,“ říká Finger, „že [Stigma] něco pojmenovává poprvé, ale také na to, že jsem se cítila zvláště v rozpacích [...], ‚my normální‘ a ten blahosklonný povýšený tón.“ [cit. in Schweik 2014] Skrze četbu *Stigmatu* Finger dostala nástroj pro analýzu zážitku, který jí jako ženě s postižením tato kniha ve stejném okamžiku přinesla. Schweik i Finger popisují ambivalenci v základech Goffmanovy teorie – ač hlavním deklarovaným zájmem knihy je popsat mechanismy exkluze a sociální praxi, skrze niž se konstruuje normalita jako sociální kapitál a jako mocenská diference, kniha sama normalitu a její společenskou moc utvrzuje.

Kromě své kritiky Schweik nabízí i alternativní teoretizaci stigmatizace a dynamik stigmatu, kterou našla v polozapomenuté antologii s názvem *Stigma: The Experience of Disability*. Kniha, sestavená Paulem Huntem v roce 1966, pojmenovává dynamiku a společenské funkce stigmatu primárně skrze a ve vztahu k „postižení“, téměř současně s vydáním Goffmanovy knihy. Hunt vychází ze své vlastní zkušenosti života s muskulární dystrofií a se zkušeností vozíčkáře. Jeho teorii stigmatu ovlivnil i fakt, že od rané dospělosti žil v ústavním prostředí, které zásadně utvářelo jeho životní zkušenost, ale zároveň mu přineslo intenziv-

ní kontakt s dalšími lidmi s postižením a paradoxně formovalo komunitu lidí s postižením. Tyto okolnosti jsou základem výrazného rozdílu mezi oběma teoretizacemi sociální dynamiky stigmatu. „My“ definované předpokládanou a sdílenou zkušeností normality (a normativní tělesnosti a intelektu), které Goffman u svého publika očekává a které jemu (i jeho publiku) propůjčuje symbolickou nadvládu nad analyzovanými objekty stigmatu, nahrazuje Hunt ve své verzi jiným „my“, které je tvořené žitou a vtělenou zkušeností stigmatizace a které chce být inkluzivnější [Schweik 2014].

Zatímco Goffman se zaměřuje na to, jak stigmatizovaní zvládají a vyjednávají život s „narušenou identitou“, Hunt formuluje klíčové momenty či způsoby, skrze které jinakost „postižení“ a života s postižením konfrontuje společnost a odhaluje křehkost „normality“. V eseji „Critical Condition“ formuluje Hunt základní tezi své teorie stigmatu a také základní rozdíl mezi svým a Goffmanovým přístupem: „základním rozlišovacím znamením v sociálním postavení lidí s postižením je to, že problematizují svůj vztah k normální společnosti“ [Hunt 1966: 146]. Hunt navíc sestavil své pojednání jako kolektivní dílo lidí s postižením a v celé knize nenajdeme ani jeden odkaz na *Stigma* Ervinga Goffmana. Tato absence je mnohoznačná, není jisté, zda Hunt a jeho spoluautoři a spoluautorky stejnojmennou knihu znali, i proto, že se k nim, jelikož žili a pracovali v prostředí institucionální péče, kniha možná nedostala. Je však také možné, že je absence odkazů ke Goffmanově teorii záměrná, a jak Schweik navrhuje, může znamenat akt vědomého odmítnutí a vymezení se vůči Goffmanově teorii, a tedy „akt epistemologické rezistence“ [Schweik 2014].

Srovnání obou konceptualizací stigmatu ilustruje změnu perspektivy i epistemologické pozicionality, kterou přinášejí disability studies. Jde nejenom o představení nové analytické kategorie, nového nasvícení sociálních struktur, institucí a vztahů, které tematizují, jakými způsoby se preskripce zdravotnosti a zdraví ustavují jako společenský normativ, ale také jak formují individuální i kolektivní prožívání tělesnosti identit i možnosti aktérství.

Toto monotematické číslo navazuje na práce, které v českém kontextu k problematice „postižení“ v posledních letech vznikají na pomezí sociálních a humanitních věd, představuje možnosti sociálních věd ve zkoumání řádu ne/způsobivosti i přínos této kategorie pro sociálněvědní výzkum. V kontextu českých sociálních věd to doposud byly především interdisciplinární projekty, které se bádání na poli disability studies či v dialogu s nimi věnují. Zmíňme například práce Roberta Osmana a Lucie Pospíšilové na poli kritické geografie [Osman, Pospíšilová 2016] či Lubice Kobové [2018] nebo Josefa Fulky [2017] ve filozofii. Genderové sociologické analýzy také stále častěji reflektují specifické formy znevýhodnění, které postihují lidi (a zvláště ženy) s postižením ve veřejném prostoru, na trhu práce a v přístupu ke vzdělávání [Křížková, Hašková, Pospíšilová 2018], uvažují o pečující práci ve vztahu k „postižení“ [Dudová 2018] či skrze analýzu mechanismů zneschopňování zásadním způsobem přehodnocují ableistní předpoklady i v rámci feministických teorií pečující práce [Komanická 2018a, 2018b].

Další vědní oblastí, ve které se v posledních letech výzkum zaměřený na jinakost a „postižení“ bohatě a zajímavě rozvíjí, jsou interdisciplinárně postavené historické projekty [Geisler 2016; Kolářová, Storchová 2011]. I pro sociologii jsou nejpodnětnější analýzy moderních československých dějin, které sledují historické proměny normativních vymezení a fungování režimu ne/způsobivosti od 19. století do současnosti. Například práce Filipa Herzy [2016, 2019], které tematizují centrální roli tělesné jinakosti pro vývoj expertního vědění v antropologii a dalších vědách o člověku, a připravovaná antologie editorek a editora tohoto monochísla, která analyzuje specifické podoby režimů ne/způsobivosti za státního socialismu napříč východní Evropou [Kolářová, Winkler, v tisku]. Zvláštní pozornost si zaslouží práce Victorie Shmidt, které se dlouhodobě věnují historickému vývoji vztahu československého státu k Romům a lidem s postižením. Práce Shmidt jsou výjimečné i v úsilí o intersekcionalní výzkum a popsání toho, jak klíčovou roli bez ohledu na státní a mocenské zřízení hrál vztah vůči těmto viditelným a znepokojivě „jiným“ skupinám v definování biopolitické vlády, sociálních norem, stejně jako morální ekonomie toho kterého režimu [Shmidt 2015; Shmidt, Pančocha, Henschel 2019].

Tyto historické reflexe jsou zajímavé i z jiného důvodu. Ačkoliv se hlavně proudy české sociologie tématu tělesné jinakosti, hendikepu či „postižení“ nevěnovaly a přestože v povědomí i odborné veřejnosti přetrvává představa, že období státního socialismu znamenalo naprostou tabuizaci „postižení“ a vytěsnění lidí s postižením z veřejného prostoru do ústavů a na okraj společnosti, novější historické práce poukazují na to, že institucionalizace „péče“ o lidi s postižením byla pojímána jako integrální součást modernizačního procesu, potřeba expertizace, profesionalizace a „zvědečtění“ náhledu na jinakost a „defekt/ivitu“, a tedy v jistém ohledu sleduje podobné linie vývoje jako moderní společnost vně hranic zemí státně socialistického režimu. Například Jan Randák a Marek Fapšo [2018] představují dílo Miloše Sováka, doyna československé defektologie, v novém světle a ukazují, jak je Sovákovo pojetí speciální pedagogiky a „postižení“ je vzdálené jednoduchému příklonu k institucionalizaci a vyloučení lidí s postižením ze společnosti. Sovák naopak od šedesátých let propagoval rozlišení mezi „defektem“ a „defektivitou“, které v mnohém připomínalo perspektivu tzv. sociálního modelu (jehož první obrysy zaznívají již v Huntově antologii a jež definovala „první vlnu“ britských a anglosaských disability studies), rozlišující mezi individuální idiosynkracií těla a sociální produkcí bariér a mechanismů zneuschopňování.

Jak se dělá „postižení“

Podobně jako další kategorie, které jsou esencionalizovány a vázány na údajné tělesné zakotvení, i ne/způsobivost a „postižení“ jsou stále dominantně vnímány jako nešťastný biologický „fakt“, z něž (a teprve z něž) vyplývají různé formy hendikepů, omezení či znevýhodnění (k diskusi normativních definic viz Kolářová

[2012: 41–48]). Kauzální naturalizování hendikepu jako „přirozeného“ a očekávatelného důsledku primárního „poškození“ jedince stále funguje jako doxický konsensus udržující řád ne/způsobivosti [Kolářová 2012: 45]. Proto považujeme za jeden ze zásadních přínosů tohoto čísla to, že kromě tematické různorodosti a vzhledu, jak různým sociálněvědním tématům a otázkám se analýza mechanismů ne/způsobivosti může věnovat, ilustruje rozmanitost toho, jak lze v sociálních a sociálněvědních výzkumech zacházet s tělesnou a intelektuální jinakostí jako analytickou perspektivou.

Nahlíží-li texty v tomto čísle ne/způsobivost jako analytickou kategorii, znamená to především to, že zachycují právě ony momenty, ve kterých se ne/způsobivost utváří jako diferenční kategorie, která modeluje konkrétní sociální vztahy, sociální situace a možnosti jednání jednotlivých účastnic a účastníků těchto interakcí. Soustřeďují se na to, jak se *dělá postižení*. Jednou z jednotlicích linií tohoto monotematického čísla tedy je, že odhaluje různé formy performativního ustavování hranic mezi normativním a nenormativním, způsobilým a nezpůsobilým a zároveň sleduje, jak se tyto diferenční osy stávají zdrojem útlaku, ale také subverze a znejistění normy. Zároveň číslo demonstruje, jak tělesná, senzorická, neurologická či mentální jinakost „postižení“ funguje jako jedna z os, kolem kterých se buduje osnova sociálních vazeb a struktur, stejně jako sdílená kolektivní představivost o hodnotě lidského života/hodnotném lidském životě.

Texty představují teoretické přístupy, které navazují na první sociálněvědní vlnu disability studies, která formulovala teorii strukturního znevýhodnění (*disablement* [srov. Kolářová 2012: 52–54]). Ač velmi přínosná pro narušení esencializovaného spojení mezi jinakostí/„postižením“ a společenským znevýhodněním, perspektiva sociálního modelu je zaklíněna ve statické a binární logice. Rozlišení mezi „postižením“/defektem a sociálně produkováným hendikepem nestačí k pojmenování komplexních mechanismů ne/způsobivosti. Podobně jako binární model odlišující pohlaví od genderu či barvu pleti od mechanismů rasové hierarchizace a rasismu i tento model se zamyká do silně normativních pozic a nakonec i vylučuje určité formy jinakostí z kolektivní identity lidí s postižením. Jednotlivé texty zastoupené v tomto monočísle jsou proto zajímavé i svou epistemologickou ambicí a hledáním komplexnějšího rámování výzkumu ne/způsobivosti. Hana Porkertová hledá inspiraci v teoriích asambláže, které by jí dovolily rozbít binární logiku konceptů subjektivity, identity a nakonec umožnily formulovat „afirmativní“ vize jinakosti. Autorský tým Synek et al. textu „Kritické gesto a záležitosti péče v souřadnicích ne/způsobivosti“ představuje, jak by mohla vypadat disability studies analýza za pomoci metodologického rámce teorie aktérů–sítí. Robert Osman a Hana Porkertová se v textu „Upoután Vozíkový“ opírají o aparát kritické sociální geografie ke komplikování představ o fyzických bariérách v prostoru, a tak posunují uvažování o způsobech materializování a materialitě hendikepů. A Alyson Patsavas do českého kontextu předkládá nový koncept „cripistemologies“, epistemologií o jinakosti, které by se ale nedaly lehce apropriovat neoliberalními přísliby inkluze a politik diverzity [Johnson, McRuer 2014]. Doufáme, že

i díky této metodologické a epistemologické pestrosti číslo přispěje k překročení analytického limitu „sociálního modelu“ a jeho vlivu v rámci českých sociálních věd i tzv. pomáhajících profesích a expertních diskurzech dalších odvětví.

„Postižení“ jako (zneklidňující) sociální situace

Jedním ze způsobů, jak texty tohoto čísla ukazují analytické možnosti kategorie ne/způsobivosti, je pojmání „postižení“ jako komplexní sociální situace, ve které se ukazuje její ontologická „inherentní nestálost“ [Porkertová, s. 563], a tedy i to, že její významy jsou „vždy závisl[é] na jiných věcech, které působí s námi, ve shodě nebo proti nám“ [Synek et al., s. 590]. Robert Osman a Hana Porkertová ve společném textu „Upoután vozíkový: absence zdvořilé nevšímavosti jako bariéra při pohybu prostorem uživatelů a uživatelé elektrických vozíků“ (vyjde v následujícím čísle *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review* 1/2020) propojují tradice sociálně geografického pojetí prostoru jako heterogenního a vždy znovu ustavovaného skrze sociální interakce s performativním pojetím „postižení“. Mapují souběžnost utváření sociálního prostoru uživatelů a uživatelé elektrických vozíků a nestálost a materializování symbolické hranice oddělující „postižené“ od „ne-postižených“ skrze „praktiky zírání, oslovení, dotazování či uskakování“.

Důraz na diskurzivní povahu „postižení“ a bolesti je také v základu diskuse „práva na smrt“ a asistovaných sebevražd, kterou nabízí text Alyson Patsavas „Poslední tanec: bolest, postižení a smrt Jeriky Bolen“. Patsavas sleduje, jak se významy „postižení“ a života s chronickou bolestí znovu ustavují a upevňují v diskusích o „právu na smrt“. Tyto bioetické debaty slouží podle Patsavas především jako platforma ujištění, že život s tělesností, která neodpovídá představám nezávislého, schopného normativu, musí být naplněn bolestí a nedosahuje „kvality života“, kterou je v kontextu pozdního kapitalismu možno považovat za uspokojivou, a je proto lépe takový život ukončit.

Pojmání „postižení“ jako dynamického performativního aktu, který se sleduje v konkrétních sociálních situacích a interakcích, otevírá možnosti, jak zachytit a popsat „postižení“ nejenom v momentech znevýhodnění či útlaču, ale otevírá nové možnosti i pro uvažování o formách a strategiích rezistence, subverze či vyjednávání s hegemonním řádem. Text Hany Porkertové „Asambláže postižení: afirmativní pojetí v deleuzo-guattariovské perspektivě“ vystihuje ambivalenci „postižení“ jako materiálního důsledku hegemonních diskurzů o těle a zdraví a „zároveň [jako] podhoub[í] i akté[ra] mnoha subverzivních procesů“ [s. 562]. Tento afirmativní, či dokonce subversivní potenciál „postižení“ sleduje i autorský tým textu „Zkušenost, expertiza a participace uživatelů: případ české reformy psychiatrické péče“. Petra A. Honová, Dino Numerato a Lucie Kondráťová v duchu afirmativního přístupu disability studies navazují na práce, které lidi s psychiatrickými onemocněními a lidi s postižením nahlízejí jako aktivní subjekty a spolutvůrce politik péče.

Dosah uvažování o „postižení“ jako nestálém je ovšem mnohem zásadnější a nese s sebou i rozrušení ontologické jistoty ne/způsobilého subjektu a především rozrušení hranice od subjektu způsobilého. Jak podotýká Margrit Shildrick,¹ feministická filozofka disability studies, „„postižení“, [...] hrozí narušit hranici mezi vlastním já a ‚tím druhým‘ [...] ‚postižení‘ má [...] schopnost narušovat normativní očekávání a destabilizovat identitu subjektu“ [2011: 191]. Či jak Shildrick argumentuje ve společném textu s Janet Price, v místě kontaktu mezi tělem „postiženým“ a „nepostiženým“ dochází k narušení symbolické, sémantické i ontologické hranice mezi oběma subjekty i normativních vymezení ne/způsobivosti [Shildrick, Price 2002]. Ač povětšinou „tváří v tvář postižení“ zažíváme úzkost, je tento kontakt podle Shildrick také momentem proměny (či alespoň příležitosti k proměně). Transformativního momentu setkání s „postižením“ se dotýká i text Synka et al., v němž se ontologické zneklidnění stává východiskem analýzy „spolu-stávání-se“ s demencí. Namísto dominantního patologického diskurzu pohlíží text na „demenci“ jako na dalšího aktéra momentů spolu-stávání-se, a nabízí radikálně nové možnosti pro rozvíjení kolektivní představivosti života s blízkostí/v blízkosti demence. Demence/„postižení“ pak přestává být nechtěnou externalitou, ale stává se součástí vrstvení sociálních vztahů, součástí kolektivních „my“. Přesněji, stává se až v těchto „my“, a tedy se může stávat radikálně jinak a i „nás“ tak radikálně transformovat.

Nové archivy

Druhým klíčovým tématem čísla, které vyplývá z resignifikace „postižení“ jako analytické perspektivy, jsou epistemologické intervence a produkce „jiných“ archivů vědění o jinakosti a ne/způsobivosti, produkce „cripistemologických“ [Johnson, McRuer 2014] archivů. Vytváření nového vědění je podmínkou rozrušení symbolického násilí a nadvlády i podmínkou emancipace [Bourdieu 2000]. Jednotlivé texty reflektují, že boj za „uznání jiných typů vědění, alternativních k vědění biomedicínskému“ [Honová, Numerato, Kondrátová, s. 619], byl vždy klíčovou součástí aktivismu lidí s postižením, neurodiverzitou a/či psychiatrickými onemocněními. I antologie *Stigma: The Experience of Disability* [Hunt 1966] byla aktem epistemologické subverze i politického protestu, když se zpoza zdí ústavu a v prostředí sociální segregace namísto expertního vědění o defektu/narušení/abnormalitě/postižení soustředila na popsání způsobů, jakými je „postižení“ využíváno pro *děláni normality*, tedy udržování společenského řádu, legimitizaci nerovného přerozdělování a forem zneuznání.

¹ Zásadní vliv Goffmanovy práce o stigmatu reflektuje i speciální číslo oborového časopisu *Disability Studies Quarterly* 34 (1), které bylo v roce 2014 u příležitosti 50letého výročí prvního vydání Goffmanovy knihy věnováno zhodnocení přínosu tohoto konceptu pro disability studies.

V diskusi o tom, jak převaha biomedicínského vědění o bolesti a „postižení“ napomáhá přesvědčení, že život s „postižením“ podléhá jiným kritériím kolektivní ochrany nežli životy *nepostižené*, že nabývá společenského významu jako znak nejvyšší individuální autonomie (na rozdíl od těl a subjektů *nepostižených*) paradoxně až v momentu sebedestrukce, ukazuje text Alyson Patsavas, jak zásadní tyto nové archivy a nové formy vědění jsou a jak zásadní vliv mají na pře/žití lidí s postižením.

Momenty ambivalence v ustavování těchto nových epistemologických archivů se ukazují velmi jasně například v textu Honové, Numerata a Kondrátové. Při současných reformách psychiatrické péče (a podobné mechanismy se ukazují i v současných proměnách a „transformacích“ dalších forem expertní péče) se žitá zkušenost „postižení“ a psychiatrické nemoci stává „shora“ vyžadovaným druhem „vědění“ a specifickým druhem expertního kapitálu, se kterým uživatelé služeb mohou nakládat, ale který má také mj. sloužit k legitimizaci zaváděných změn. Autoři zde na jedné straně navazují například na průlomové práce Stephena Epsteina o politizaci vědění v rámci AIDS aktivismu, který zásadně proměnil medicínský výzkum i díky tomu, že biomedicínské autority konfrontoval s jejich tradicí institucionalizované homofobie a rasismu [Epstein 1996]. Tato studie ilustruje však také, jak se dříve disentaní vědění stává součástí systému a kanonických epistemologií.

Přes tyto momenty synergie monotematické číslo rozhodně nezní jedním hlasem. Jak jsme již konstatovali výše, jednotlivé texty vycházejí z odlišných epistemologických tradic a „škol“ i z jiného pojetí političnosti „postižení“. Text Synka et al. například pokračuje v Latourem a Boltanskim inspirované kritice analýzy diskurzů a „estetizovaných gest“ kritické teorie. Naopak text Patsavas vychází právě z kritické teorie a diskurzivní analýzy, a text Porkertové velmi akcentuje teoretickou debatu o inspiracích, které disability studies mohou čerpat z deleuzo-guattariovské perspektivy. Přesto se ale shodují v zájmu o materialitu „postižení“ a kladou si podobné otázky ohledně etiky vlastních postupů: „jak relevantní bude naše kritika pro lidi, o jejichž životě jsme se takto vyslovili, a jak to ovlivní jejich situovanou ne/způsobilost?“ [Synek et al., s. 589].

Crip inspire

Toto číslo přispívá do sociálněvědních debat o bioetice, péči a stárnutí populace, dynamice a politice veřejného prostoru, emancipačních a sociálních hnutí i o teoretizacích sociálního vyloučení a o ne/způsobilosti jako takové. Zároveň svým způsobem vyznačuje i témata a otázky, které, jak se zdá, zatím v české sociologii s kategoriemi ne/způsobilosti a „postižení“ nepracují. Zajímavé je, že zatím chybí práce, které by z perspektivy disability studies zpracovaly témata, která se explicitně nabízejí (a která i výzva při sestavování monočísla jmenovala), jako jsou koncept sociálního státu a sociální spravedlnosti (pro jehož formulaci

i každé nové vyjednávání je koncept „postižení“ klíčový), morální ekonomie „postižení“, imperativ zdraví, a to dokonce ani na poli sociologie medicíny a jejích pododvětví, emancipační hnutí lidí s postižením a konečně chudoba a precarizace lidí s postižením.

I zde tedy platí, že tato témata jsou v českém kontextu v současnosti nejzajímavěji a nejprovokativněji pojednávána v sousedních oborech, a to specificky v oblasti umění a umělecké praxe. Například nedávno založený *Institut úzkosti* (Zuzana Blochová, Edith Jeřábková, Barbora Kleinhamplová a Eva Koťátková) jako „otevřený umělecký projekt, výzkumná laboratoř a komunikační platforma“ pro interdisciplinární spolupráci se soustřeďuje na úzkost nikoliv jako na „patologi[i] jednotlivců, ale především jako symptom doby, důsledek strukturálních problémů [...] [jako] systém útlaču“. Tak chce „institut [...] být platformou, kde se úzkost komunikuje a otevírá možnému řešení a obrací se v sílu, která je schopná se radikalizovat a vynutit si strukturální změny v dosavadním řádu věcí.“ [Institut úzkosti] Na jaře roku 2019 zorganizovala Magdalena Jadwiga Härtelová v rámci výstavního programu Galerie AVU symposium „Poznámka k přístupnosti/ Accessibility Note Symposium“, které si kladlo otázku, jak vypadají různé bariéry v přístupu do veřejného a uměleckého prostoru a také jak učinit tyto prostory dostupnější. Výjimečným byl tříletý cyklus přednášek, výstav a workshopů, ve kterých kurátorky Zuzana Jakalová a Hana Janečková cíleně budovaly „multilogy“ mezi různými disciplínami napříč národními kontexty i formami kreativní a intelektuální práce a tvorby. „Multilogy o dnešku“ (Multilogues on the Now) postupně z feministických a postkoloniálních pozic tematizovaly „zdraví“, „zdraví, práci a emoce“ a „technologie těla“ [Display 2017, 2018, 2019]. I multilogy o dnešku kreativně resignifikovaly kategorii „postižení“ jako klíčovou zkušenost pro hledání nových způsobů rezistence a udržitelné kritické praxe a konzistentně ji zasazovaly do globálního kontextu. Síla těchto projektů spočívá v tom, že na jednu stranu dokážou postihnout specifickou zkušenost lidí s postižením, mentální či psychiatrickou nemocí. Dokážou výpověď o světě formulovat skrze tuto zkušenost, vztáhnout a vidět ji ve vztahu k obecnějším sociálním strukturám a okolnostem, aniž by ovšem tuto zkušenost „postižení“, zranitelnosti či precarity upozadily. Doufáme, že tyto kreativní aktivity v budoucnu vyvolají více sociologické pozornosti a přispějí tak ke kultivaci širší kritické diskuse, která by co nejúplněji využila analytického potenciálu a výpovědní síly kategorie ne/ způsobilosti.

Kateřina Kolářová, Filip Herza

Literatura

- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Display. 2017. „Multilogues on the Now: O zdraví.“ *Diplay – Sdružení pro výzkum a kolektivní praxi* [online]. Dostupné z: <http://www.tranzitdisplay.cz/cs/aktualne/multilogues-now-o-zdravi>.
- Display. 2018. „Multilogues on the Now: O zdraví, práci a emocích.“ *Diplay – Sdružení pro výzkum a kolektivní praxi* [online]. Dostupné z: <http://display.cz/cs/projects/multilogue-on-now-o-zdravi-praci-a-emocich>.
- Display. 2019. „Multilogues on the Now: Technologie těla.“ *Diplay – Sdružení pro výzkum a kolektivní praxi* [online]. Dostupné z: <http://www.display.cz/cs/projects/multilogues-on-the-now-technologie-tela>.
- Dudová, R. 2018. „Příspěvek na péči jako ‚zvláštní peníze‘: chápání a užívání příspěvku na péči v blízkých vztazích.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 19 (1): 58–81, <https://doi.org/10.13060/25706578.2018.19.1.405>.
- Epsstein, S. 1996. *Impure Science: AIDS, Activism, and the Politics of Knowledge*. Berkeley: University of California Press.
- Fulka, J. 2017. *Když ruce mluví: Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Garland-Thomson, R. 1997. *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press.
- Geisler, M. 2016. „Autismus jako společenskovoední téma.“ *Historická sociologie* 7 (1): 95–110, <https://doi.org/10.14712/23363525.2016.5>.
- Goffmann, E. 1962. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Goffmann, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Goodley, D., B. Hughes, L. Davis. 2012. „Introducing Disability and Social Theory.“ Pp. 1–16 in D. Goodley, B. Hughes, L. Davis (eds.). *Disability and Social Theory: New Developments and Directions*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9781137023001_1.
- Herza, F. 2016. „Anthropologists and Their Monsters: Ethnicity, Body, and Ab/normality in Early Czech Anthropology.“ *East Central Europe* 43 (1–2): 64–98, <https://doi.org/10.1163/18763308-04303011>.
- Herza, F. 2019. „Sombre Faces: Race and Nation-building in the Institutionalization of Czech Physical Anthropology (1890s–1920s).“ *History and Anthropology*, <https://doi.org/10.1080/02757206.2019.1629433>.
- Hunt, P. 1966. *Stigma: The Experience of Disability*. London: Geoffrey Chapman.
- Institut úzkosti [online]. Dostupné z: <http://www.institutuzkosti.cz/front>.
- Johnson, L. M., R. McRuer. 2014. „Cripistemologies: Introduction.“ *Journal of Literary & Cultural Disability Studies* 8 (2): 127–147, <https://doi.org/10.3828/jlcds.2014.12>.
- Kobová, L. 2018. „Zranitelnost ako ontologická podmienka a jej kritiky.“ Referát prednesený na konferenci *Nezpusobilost, zdravi, postizeni a hendikep ve spolecenskych a humanitnich vedach*. Praha, 17. 2. 2018.
- Kolářová, K. 2012. *Jinakost – postižení – kritika: Společenské konstrukty nezpusobilosti a hendikepu: antologie textu z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolářová, K., L. Storchová. 2011. „Tělesná jinakost jako kategorie historické analýzy.“ *Dějiny-Teorie-Kritika* 6 (2): 183–188.
- Kolářová, K., M. Winkler. v tisku. *Disability in Socialist Societies*. Campus Verlag.
- Komanická, D. 2018a. „Rekonceptualizácia práce a starostlivosti skrz aktívnu participáciu

- uživatelky sebaurčující osobnej asistencie na tejto službe.“ Referát přednesený na konferenci *Ne/způsobilost, zdraví, postižení a hendikep ve společenských a humanitních vědách*. Praha, 17. 2. 2018.
- Komanická, D. 2018b. „Žijem život na hrane_Autoetnografické záznamy.“ Pp. 12–33 in *Iné telá*. Praha/Bratislava: Display.
- Křížková, A., H. Hašková, K. Pospíšilová. 2018. „Zdravotní znevýhodnění, gender a vzdělání na trhu práce v intersekcionalní perspektivě.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 19 (2): 103–134, <https://doi.org/10.13060/25706578.2018.19.2.428>.
- Osman, R., L. Pospíšilová. 2016. „Zkušenost bez zraku: příležitost pro reflexi prostorového normativu.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 17 (1): 63–76, <https://doi.org/10.13060/12130028.2016.17.1.256>.
- Parsons, T. 1951. *The Social System*. New York: Free Press.
- Randák, J., M. Fapšo. 2018. „Co socialistického bylo v socialistickém (zvláštním) školství?“ Referát přednesený na konferenci *Ne/způsobilost, zdraví, postižení a hendikep ve společenských a humanitních vědách*. Praha, 17. 2. 2018.
- Rose, N. 2007. *Politics of Life itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press, <https://doi.org/10.1515/9781400827503>.
- Schildrick, M. 2011. „Mimo řád: Genealogie zrůdnosti.“ *Dějiny-Teorie-Kritika* 6 (2): 189–202.
- Schildrick, M. 2016. „Ztělesnění feministické teorie.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 17 (1): 6–14, <https://doi.org/10.13060/12130028.2016.17.1.251>.
- Schildrick, M., J. Price. 2002. „Bodies Together: Touch, Ethics and Disability.“ Pp. 63–75 in M. Corker, T. Shakespeare (ed.). *Disability/Postmodernity: Embodiment Disability Theory*. London/New York: Continuum.
- Shmidt, V. 2015. *Child Welfare Discourses and Practices in the Czech Lands: the Segregation of Roma and Disabled Children during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Brno University Press, <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-7834-2015>.
- Shmidt, V., K. Pančocha, F. Henschel. 2019. *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia Segregating in the Name of the Nation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, <https://doi.org/10.1515/9789048544059>.
- Schweik, S. 2014. „Stigma Management.“ *Disability Studies Quarterly* 34 (1).
- Zola, K. I. 1982a. *Missing Pieces: A Chronicle of Living with a Disability*. Philadelphia: Temple University Press.
- Zola, K. I. 1982b. *Ordinary Lives: Voices of Disability & Disease*. Cambridge (Mass.): Apple-wood Books.